

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

PROTECTION OF CULTURAL VALUES IN UKRAINE IN CONNECTION WITH RUSSIAN AGGRESSION

Пилипенко В.П., д.ю.н.,
доцент кафедри міжнародних відносин
Львівський університет бізнесу і права

Стаття присвячена аналізу проблеми збереження культурної спадщини України в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації. Автор досліджує сучасні форми знищення, пошкодження та привласнення українських культурних цінностей, що мають системний і цілеспрямований характер з боку агресора. У центрі уваги – міжнародно-правові акти, що регулюють захист культурної спадщини в умовах збройного конфлікту, зокрема Гаазька конвенція 1954 року та її протоколи, положення міжнародного гуманітарного права, звичаєвих норм та актуальна практика міжнародних інституцій. У статті висвітлено численні випадки руйнувань об'єктів культурної спадщини, пограбувань музеїв, а також викрадення та знищення історичних артефактів. Окрему увагу приділено концепції «культурної безпеки» як невід'ємної складової національного суверенітету та інструменту протидії колоніальній політиці рф. У підсумку обґрунтовано необхідність зміцнення міжнародно-правових механізмів відповідальності та реституції в сфері охорони культурних цінностей. Сформовано рекомендації для державних органів України та міжнародних партнерів щодо підвищення ефективності захисту культурної спадщини України в умовах війни та у післявоєнний період. Серед них: реституція викрадених культурних цінностей, реалізація механізму репарацій, інтенсифікація міжнародного тиску та контролю. Відзначено, що після перемоги України було не лише відновлено зруйновані об'єкти культури, а й забезпечено юридичну відповідальність осіб, причетних до злочинів проти культурних цінностей. Це стане не лише актом справедливості, а й вагомим пересторогою для потенційної агресії у майбутньому. Українська культура, яка збереглася та розвивалася упродовж століть під тиском зовнішніх впливів, демонструє свою життєстійкість і сьогодні. Завдання міжнародного права та глобальної співпраці полягає у створенні таких умов, за яких ця культура зможе повноцінно розвиватися у мирному середовищі, надалі роблячи внесок у розмаїття світової культурної спадщини.

Ключові слова: культурна спадщина, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочини, Гаазька конвенція 1954 року, ЮНЕСКО, реституція, російська агресія, охорона культурних цінностей.

The article explores the issue of safeguarding Ukraine's cultural heritage amid the full-scale armed aggression of the Russian Federation.

The author examines contemporary forms of destruction, damage, and appropriation of Ukrainian cultural assets, emphasizing their systematic and deliberate nature by the aggressor state. Central to the analysis are international legal instruments governing the protection of cultural heritage during armed conflict, including the 1954 Hague Convention and its Protocols, norms of international humanitarian law, customary international law, and current practices of international institutions.

The article highlights numerous documented cases of the destruction of cultural heritage sites, looting of museums, and the theft and eradication of historical artifacts. Special attention is paid to the concept of "cultural security" as an essential component of national sovereignty and a tool for resisting the Russian Federation's neocolonial policy.

The study substantiates the need to strengthen international legal mechanisms for accountability and restitution in the field of cultural property protection. It offers recommendations for Ukrainian state authorities and international partners aimed at enhancing the protection of Ukraine's cultural heritage both during wartime and in the post-conflict period. These include: the restitution of stolen cultural assets, implementation of reparations mechanisms, and the intensification of international pressure and oversight.

The article concludes that Ukraine's victory should be marked not only by the restoration of destroyed cultural sites but also by ensuring legal accountability for those responsible for crimes against cultural heritage. This would serve not only as an act of justice but also as a strong deterrent to future acts of aggression. Ukrainian culture, which has endured and evolved over centuries under external pressures, continues to demonstrate remarkable resilience. The role of international law and global cooperation lies in establishing conditions under which this culture can thrive in a peaceful environment and continue contributing to the richness of the world's cultural heritage.

Key words: cultural heritage, international humanitarian law, war crimes, 1954 Hague Convention, UNESCO, restitution, Russian aggression, protection of cultural property.

російська федерація проводить цілеспрямовану політику, направлену на стирання культурної ідентичності українців, що включає знищення, пошкодження та розграбування культурної спадщини України. З метою спотворення історичної пам'яті керівництво країни агресора залучає всі профільні установи у сфері історії, культури та археології з подальшим привласненням набутих артефактів та збагачення ними так званого «культурного надбання росії» на окупованих територіях України.

Наразі наука та культура є однією з найсильніших сторін рф з точки зору впливу на західних союзників України. Важливість цього впливу для самої рф величезна – уся конструкція російського міфу стоїть на особливому баченні ролі російської культури в історії Європи, та просуванні ідеї спільності східнослов'янських народів за домінування росіян. Це типовий колоніалізм, але він ще не переосмислений в Європі, і досі впливає на сприйняття нашої суб'єктності європейцями.

У 2015 році, фактично одразу після анексії Криму, та окупації частини території Донецької і Луганської областей, за ука-

зом путіна прийнято нову стратегію національної безпеки рф. Ця стратегія, визначала Україну, і так званий «вплив заходу», в переліку прямих загроз, і окреслювала напрямки «протидії цим загрозам». Фактично, починаючи з того часу, контролюючи частину громадян України на окупованих територіях, рф почала використовувати гібридні інструменти доступні системам освіти науки і культури, в пропаганді проти України, та випробовувати їх на населенні територій які контролює.

Таким чином, країна-окупант створює ідеологічне підґрунтя агресії, «філософію», для тих хто підтримує режим, тих, хто збирається воювати, хто вже воює на території України, та виправдовує свої злочини в їхніх очах.

Восени минулого року оновлено Стратегію російської державної культурної політики на період до 2030 року. Там, власне, цю політику вже «задокументовано» – цитую: «Важливим завданням є інтеграція нових суб'єктів рф... у російський культурно-гуманітарний простір» [1; 25].

З іншого боку рф, у результаті не вибіркового, цілеспрямованих атак на українські міста, знищує об'єкти всесвітньої культурної спадщини.

Російська збройна агресія поставила під загрозу безпрецедентну кількість об'єктів культурної спадщини та цінностей на території України. Від початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року фіксуються численні випадки руйнувань музеїв, історичних будівель, храмів, пам'ятників та інших культурних об'єктів. За даними ЮНЕСКО, станом на квітень 2025 року в Україні підтверджено пошкодження 485 об'єктів культури, з них 149 релігійних споруд, 257 історичних або художніх будівель, 34 музеї, 33 пам'ятники, 18 бібліотек, 1 архів і 2 археологічні пам'ятки [1].

Встановлено, що з шести музейних закладів п'яти деокупованих областей України викрадено 34 872 музейних предмети державної частини Музейного фонду України, у тому числі з Балаклійського краєзнавчого музею; Снігурівського історико-краєзнавчого музею (Миколаївська область); Музейно-виставкового центру «Тростянецький» (Сумська область); Великоолександрівського народного історико-краєзнавчого музею (Херсонська область). Також повністю вивезено експонати з Бердянського художнього музею імені І. Бродського, серед яких картини Айвазовського, Бенуа. Аналогічна ситуація в фонді Маріупольського музею.

Протягом 2014–2025 років міністерством культури РФ видано близько 1500 відкритих листів (дозволів) на проведення незаконних археологічних розкопок на об'єктах культурної спадщини України, що призводить до руйнування та знищення культурного шару та привласнення археологічних знахідок.

З них 8 – т.зв. «нові регіони», 1018 – Крим, 482 – м. Севастополь. У цю діяльність залучено посадових осіб міністерства культури РФ, посадових осіб регіональних окупаційних адміністрацій, сотні археологів що підпорядковані десяткам наукових інституцій РФ.

Всі вищевказані цифри свідчать про масштаб гуманітарної та культурної катастрофи, що супроводжує війну. Пошкодження культурних надбань будь-якого народу є втратою для всього людства, адже «шкода, завдана культурним цінностям, які належать будь-якому народові, означає збіднення культурної спадщини всього людства» [2].

Усвідомлення цієї загрози зумовлює необхідність оперативної модернізації існуючих міжнародно-правових механізмів щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, а також пошук нових, дієвих та ефективних підходів які б сприяли реальному збереженню культурної спадщини держави, що потерпає від збройного конфлікту.

Проблема нищення культурних цінностей під час воєн не є новою. Ще у давнину завойовники нерідко грабували та руйнували храми, бібліотеки й артефакти підкорених народів. У новітній історії ХХ століття масове знищення культурної спадщини під час двох світових воєн (зокрема нацистське пограбування музеїв Європи та руйнування історичних міст) шокувало міжнародну спільноту і показало необхідність правового захисту культурних об'єктів.

Історія України, на превеликий жаль, багата прикладами нищення культурних цінностей внаслідок агресивної політики росії.

Ще за імперських часів здійснювалася політика русифікації, яка супроводжувалася утисками української мови та культури. У 1930-х роках сталінський режим фізично знищив ціле покоління української інтелігенції – письменників, митців, науковців (так зване «Розстріляне відродження»), що стало непоправною втратою для національної культури [3].

Протягом століть із території України вивозилися культурні цінності: сучасні дослідження виявили, що в колекціях провідних російських музеїв (напр.: Ермітаж та Історичному музеї в Москві) зберігається понад 110 тисяч артефактів, які походять з території України, часто з неповною інформацією про їхнє походження [3].

Відповідне свідчить про давню традицію привласнення українських культурних надбань. За радянських часів, попри декларовану єдність культур, спостерігалось вилучення або переміщення визначних українських експонатів до московських центрів. Історична пам'ять про ці втрати формує сьогоденне розуміння цінності захисту культурної спадщини.

Справедливо й показово, що нинішня війна розглядається багатьма науковцями та експертами як продовження колоніальної політики росії нерозривно поєднаної з руйнуванням та привласненням української культурної спадщини.

Таким чином, історичний контекст вказує, що питання охорони культурних цінностей для України є не лише теоретичним, а надзвичайно актуальним й болючим з огляду на попередній досвід втрат.

Сучасна система міжнародно-правового захисту культурних цінностей в умовах війни спирається на декілька ключових договорів. Базовим документом є Гаазька конвенція 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та два протоколи до неї (1954 та 1999 років). Ця Конвенція вимагає від держав-учасниць берегти як власні, так і чужі культурні цінності під час війни. Згідно зі статтею 4 Конвенції, держави зобов'язані «утримуватися від будь-якого використання культурних цінностей... для цілей, які можуть наражати їх на знищення чи пошкодження під час збройного конфлікту, та утримуватися від будь-яких ворожих дій, спрямованих проти таких цінностей» [4; 5].

Крім того, держави мають забороняти, запобігати і припиняти у разі потреби усі форми грабежу, розкрадання чи присвоєння культурних цінностей, а також акти вандалізму щодо них. Конвенція також забороняє реквізицію (примусове вилучення) рухомих культурних цінностей з окупованих територій.

Перший (Гаазький) протокол 1954 року стосується головним чином питання запобігання вивезенню та розкраданню культурних цінностей з окупованих територій. Він був прийнятий разом з Конвенцією 1954 р. і надає розгорнуті правила щодо рухомих цінностей. Згідно з цим Протоколом, кожна держава-учасниця зобов'язується запобігати вивезенню культурних цінностей з території, яку вона окупувала під час збройного конфлікту [4].

Якщо, всупереч цьому, якісь цінності були вивезені, держави зобов'язані взяти їх під свою охорону і після закінчення воєнних дій повернути законним органам влади тієї території, звідки вони походять [4].

Крім того, Протокол прямо зазначає, що такі цінності ніколи не можуть залишатися в якості воєнної репарації (тобто трофеїв).

Фактично, цей документ заклав міжнародно-правову норму обов'язкового повернення награбованих у війні культурних об'єктів. Наприклад, після Другої світової війни відповідно до подібних принципів повертали викрадені нацистами картини і книги. Нині ж положення Першого протоколу актуальні для ситуації на окупованих територіях України.

Другий протокол до Гаазької конвенції, прийнятий у 1999 році, значно посилює режим захисту. Він введений з метою вдосконалити положення 1954 року в розрізі досвіду збройних конфліктів кінця ХХ ст. і передбачає нову категорію – «посилений захист» (enhanced protection) – для об'єктів надзвичайної важливості для людства, які особливо захищені національним законодавством і не використовуються у військових цілях [5; 7].

Держава може подати такі об'єкти (наприклад, видатні святині чи пам'ятки) на розгляд Комітету з захисту культурних цінностей для внесення до Списку об'єктів під розширеним захистом.

Під час нинішньої війни Україна ініціювала надання розширеного захисту для ряду об'єктів, зокрема, вже

у березні 2022 року ЮНЕСКО було скликано надзвичайне засідання Комітету, на якому розглядалося питання українських пам'яток [6].

Умовою такого захисту є зобов'язання сторін не використовувати об'єкт для воєнних потреб і не завдавати йому шкоди навіть у разі воєнної необхідності. Другий протокол 1999 року також прямо криміналізує серйозні порушення щодо культурних цінностей. Стаття 15 Протоколу визначає, що умисні дії, вчинені в порушення Конвенції або Протоколу, такі як: збройні атаки на об'єкт культурної спадщини, незаконне привласнення чи широкомасштабне знищення таких об'єктів, а також будь-які акти крадіжок, грабежу або вандалізму щодо культурних цінностей, є кримінальними правопорушеннями міжнародного рівня [7].

Держави-учасниці повинні встановити ці діяння як злочини у своєму національному законодавстві та передбачити за них належні покарання. Важливо, що до таких серйозних порушень віднесено не лише прями напади на пам'ятки, а й пограбування та розкрадання культурних цінностей під час конфлікту, що є прямо релевантним до випадків масового викрадення українських музейних колекцій окупаційними силами рф. Україна ратифікувала Другий протокол лише у 2020 році [8] (до цього вона керувалася нормами Конвенції та Першого протоколу), натомість російська федерація досі не є стороною Другого протоколу.

Окрім спеціальних документів системи ЮНЕСКО, захист культурних цінностей під час війни також гарантовано нормами міжнародного гуманітарного права (МГП). Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року забороняють нападати на цивільні об'єкти, включно з культурними. Стаття 53 Протоколу I (1977) прямо забороняє: «вчиняти будь-які ворожі акти, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва чи місць культу, які становлять культурну чи духовну спадщину народів», а також забороняє використовувати такі об'єкти у воєнних цілях та робити їх об'єктами репресалій. Аналогічна норма міститься у статті 16 Додаткового протоколу II 1977 року (щодо внутрішніх конфліктів). Відповідно, для міжнародного збройного конфлікту в Україні ці норми повністю застосовні: і Україна, і рф є сторонами цих Протоколів. Таким чином, навіть поза рамками Конвенції 1954 р., російські війська зобов'язані не обстрілювати пам'ятки та не використовувати їх у бойових цілях [8].

У контексті сучасного міжнародного гуманітарного права зазначені положення отримують підтвердження також у рамках звичаєвого міжнародного права. Згідно з позицією, викладеною у дослідженнях Міжнародного Комітету Червоного Хреста, повага до культурної спадщини розглядається як імперативна норма, що покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок утримуватися від будь-якого використання культурних об'єктів у спосіб, який може наразити їх на ризик знищення або пошкодження, не здійснювати нападів на такі об'єкти, а також вживати ефективних заходів для запобігання їх розграбуванню, незаконному вивезенню та актам вандалізму [9].

Агресивні дії рф з 2014 року та повномасштабне вторгнення 2022 року спричинили систематичне знищення та пошкодження численних об'єктів культурної спадщини України. Ці діяння задокументовано українською стороною, міжнародними організаціями та ЗМІ, й становлять грубі порушення вищезгаданих міжнародно-правових норм.

Доцільно навести найбільш резонансні категорії випадків із конкретними прикладами.

Починаючи з 2021 року, рф веде незаконне будівництво в буферній зоні пам'ятки ЮНЕСКО «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його Хора», в рамках яких на території близько 90 тис. квадратних метрів знищено археологічний культурний шар передмістя «Херсонесу Таврійського», вилучено 6,5 мільйонів предметів що є куль-

турними цінностями України, з яких 350 тис. предметів музейного значення було викрадено, а інші знищено [10].

Особливо цинічним є те що ці роботи проводилися у рамках будівництва пропагандистського комплексу, з «музеєм християнства», «музеєм новоросії та Криму», «паломницьким центром», «Храмом-парком» і «амфітеатром», тобто, з набором функцій що не відповідають цілям збереження чи дослідження пам'ятки. Ці споруди зведено у псевдо історичному стилі, прямо на території пам'ятки, стародавнього Херсонесу Таврійського, і спотворюють її автентичність.

У перші дні повномасштабної війни було знищено музей у селищі Іванків під Києвом. 28 лютого 2022 р. внаслідок наступу російських військ згорів Іванківський історико-краєзнавчий музей, в якому зберігалися унікальні роботи видатної української народної художниці Марії Примаченко. Разом із будівлею було втрачено й пошкоджено значну частину колекції робіт Примаченко – художниці, чия творчість є великим надбанням української культури [11].

07 травня 2022 року російський артилерійський удар повністю зруйнував музей Григорія Сковороди в селі Сковородинівка на Харківщині. Цей музей знаходився у садибі XVIII ст., де жив і був похований видатний український філософ та поет Григорій Сковорода. Внаслідок прямого влучання снаряда будівля спалахнула і вигоріла до тла. Найцінніші експонати (рукописи, стародруки) музейники встигли заздалегідь перемістити в безпечне місце, що частково зменшило шкоду, але сама історична будівля і частина колекції були втрачені [12]. Руйнування музею Сковороди у рік 300-літнього ювілею філософа стало символічним злочином проти української культури.

У червні 2022 р. внаслідок російських обстрілів було спалено дотла дерев'яний Всіхсвятський скит Святогірської лаври – пам'ятку архітектури національного значення, розташовану біля міста Святогірськ. Ця церква, споруджена у традиційному стилі (остання реконструкція – 2009 року на місці попереднього храму 1912 року), загорілася від артилерійського удару і згоріла на очах у монастирської громади. На момент удару в Лаврі перебували сотні цивільних (монахи, біженці), декілька з них загинули в попередні дні від обстрілів [13].

06 липня 2023 року російська ракета впала в буферній зоні історичного центру Львова (який є об'єктом всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО – «Львів – Ансамбль історичного центру» [14].

21 липня 2023 року ракетному удару піддалася Одеса: тоді було пошкоджено кілька будівель Музею образотворчих мистецтв, розбиті вікна в музеї та бібліотеці. А 23 липня 2023 року російська ракетна атака на Одесу спричинила пожежі і пошкодила низку знакових будівель, зокрема сплюндровано Спасо-Преображенський кафедральний собор – головний православний храм Одеси, вперше зведений 1794 року. Цей собор знаходиться в самому серці історичного кварталу, і вибуховою хвилею було зруйновано його дах, вівтарну частину, пошкоджено іконостас та унікальні святині [15].

05 листопада 2023 р. із застосування ракет типу «Онікс» умисно здійснено обстріл цивільних об'єктів у історичному центрі м. Одеса, у ході якого зазнала ушкоджень будівля Одеського художнього музею [15].

04 вересня 2024 р. завдано ракетні удари по території історичного центру м. Львова, внаслідок атаки загинули 7 людей [16].

28 жовтня 2024 р. внаслідок ракетного обстрілу здійснено влучання в

будівлю Держпрому на площі Свободи (м. Харків). Вказаний об'єкт перебуває внесений до попереднього списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [17].

31 січня 2025 р. рф здійснила черговий ракетний обстріл історичного центру міста Одеса, серед пошко-

джених будівель – готель «Брістоль» (частково зруйновані центральні сходи, суттєві руйнування отримали приміщення на всіх поверхах), а також пошкоджено територію поблизу Одеського національного академічного театру опери та балету, приміщення літературного, історико-краєзнавчого, археологічного музеїв та музею західного та східного мистецтва Одеси [18]. Таким чином, навіть статус світової спадщини не зупиняє воєнні атаки РФ, що створює вкрай небезпечний прецедент.

Та окрім фізичних руйнувань, російська окупація супроводжується систематичним пограбуванням українських музеїв та колекцій. Масштаби цього мародерства вражають. За офіційними даними української влади, російські окупанти вилучили з тимчасово захоплених територій близько 1,7 мільйона одиниць культурних цінностей [19].

Дана цифра включає музейні експонати, архівні матеріали, бібліотечні фонди та інші об'єкти, що становлять культурне надбання України. Зокрема, під час відступу восени 2022 р. з правобережної частини Херсонщини російські війська пограбували більшість музейних установ Херсону. Оцінюється, що лише з Херсонського обласного краєзнавчого музею, Херсонського художнього музею та Святої Катерининської катедри окупанти вивезли близько 15 тисяч експонатів [1], у тому числі цінні археологічні знахідки (скіфське золото, старовинні ікони, предмети козацької доби). Загалом же з музеїв Херсонщини було викрадено понад 33 тисячі творів мистецтва та артефактів перед звільненням міста у листопаді 2022 р. [19].

Подібний сценарій розгорнувся і в Маріуполі. Після захоплення міста в травні 2022 р. окупаційна «адміністрація» організувала вивезення найцінніших експонатів з маріупольських музеїв до Донецька та, ймовірно, до Росії. Маріупольська міська рада повідомила, що з музеїв міста було викрадено понад 2000 експонатів. Серед них – оригінальні картини відомих художників: три полотна маріупольського уродженця Архипа Куїнджі та робота Івана Айвазовського, а також унікальний рукописний Сувій Тори та старовинне Євангеліє 1811 року, надруковане у Венеції для греків Маріуполя [20].

Окрім відомих картин, окупанти розкрадають і археологічні пам'ятки. Повідомлялося, що з Маріупольського музею краєзнавства росіяни вивезли нещодавно знайдені кам'яні половецькі баби XI–XII ст. – стародавні скульптури кочової культури [21].

У Мелітополі (Запорізька область) росіяни викрали унікальну колекцію скіфського золота з місцевого музею ще навесні 2022 р., зокрема знаменитий золотий скіфський гребінь. Цей випадок широко висвітлювався західною пресою як одне з найбільших пограбувань музеїв від часів Другої світової війни. Українська влада і фахівці докладають зусиль для ідентифікації викрадених шедеврів [22].

Херсонський художній музей після деокупації у листопаді 2022 р. почав співпрацювати з міжнародними партнерами, щоб відстежити долю своїх колекцій. Станом на квітень 2023 р. співробітники музею підтвердили, що щонайменше 121 викрадений твір з їхньої збірки знаходиться в окупованому Криму: ці картини були помічені на фотографіях «виставки» в Центральному музеї Тавриди (Сімферополь), де росіяни організували показ награбованих в Херсоні робіт [22].

Вищевказане свідчить, що окупаційна влада вивозить твори на територію РФ і Криму й навіть не приховує їх.

Загалом, масштаби культурних втрат України від дій РФ колосальні. Знищення матеріальної структури (будівель) поєднується зі зникненням колекцій і артефактів. Багато українських музеїв на окупованих територіях фактично спорожніли. За оцінками експертів, це найбільше розграбування музейних фондів у Європі з часів нацистських грабунків під час Другої світової війни.

Такі дії прямо підпадають під визначення воєнних злочинів, передбачених Першим протоколом 1954 р. (незаконне вивезення культурних цінностей з окупованих територій) та Другим протоколом 1999 р. (пограбування і привласнення культурних цінностей під час конфлікту), а також загальні норми про заборону мародерства.

Варто зазначити, що українська держава документує ці випадки. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України веде реєстр злочинів проти культурної спадщини; станом на 2025 рік зафіксовано сотні епізодів, які розслідуються як частина воєнних злочинів. На основі цих даних готуються матеріали для міжнародних судів і організацій.

В перші дні вторгнення Україна звернулася до ЮНЕСКО та інших міжнародних партнерів із проханням про допомогу в захисті культурної спадщини. ЮНЕСКО оперативно відреагувала: вже в березні 2022 р. було посилено моніторинг ситуації і запущено координацію дій. Зокрема, ЮНЕСКО створила системи супутникового спостереження спільно з ООН (UNITAR/UNOSAT) для щоденного відстеження та верифікації пошкоджень культурних об'єктів в Україні [23].

На сайті ЮНЕСКО систематично публікується (з відповідним оновленням) перелік підтверджених зруйнованих або пошкоджених місць за регіонами (згадана вище цифра 485 об'єктів – результат цієї роботи). Такий моніторинг не лише фіксує воєнні злочини проти культури, а й допомагає планувати подальше відновлення.

Одним зі знакових рішень ЮНЕСКО стало внесення «Історичного центру Одеси» до Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою у січні 2023 року. Цей крок був зроблений позачергово, з огляду на безпосередню воєнну небезпеку Одесі та знищення в місті низки пам'яток.

Таким чином, міжнародна спільнота формально визнала, що культурна спадщина України знаходиться під загрозою агресії. Статус об'єкта під загрозою відкриває можливості для залучення додаткових ресурсів на захист і консервацію пам'яток, а також є політичним сигналом про необхідність припинення нападів. Однак, на жаль, як наочно показують події 2022–2025 рр., навіть відповідний статус не забезпечує Одесу та інші регіони України від руйнувань, хоча ЮНЕСКО продовжує й надалі бути «глибоко занепокоєною», суворо засуджуючи кожен такий випадок й закликаючи агресора до дотримання норм міжнародного права.

Варто зазначити, що окрім ЮНЕСКО, до захисту української спадщини долучилися й інші організації: 1) Міжнародний альянс із захисту спадщини у зонах конфліктів (ALIPH Foundation) – надають гранти українським музеям і заповідникам на придбання матеріалів для консервації, пожежогасіння, оцифрування колекцій тощо; 2) Міжнародна рада музеїв (ICOM) і Міжнародна рада зі збереження пам'яток (ICOMOS) (обмін інформацією про викрадені предмети); 3) «Blue Shield» – міжнародний комітет зі збереження культури, який часто називають «культурним Червоним Хрестом». Blue Shield координує експертів із музейної справи, архівістів, бібліотекарів та інших фахівців для надання допомоги у зонах конфліктів; 4) Інтерпол (співпрацює з українськими правоохоронцями щодо відстеження переміщення пам'яток мистецтва на чорному ринку) [1; 23].

Українська держава зі свого боку також вживає активних заходів для захисту культури навіть в умовах війни.

Так, Мінкульт спільно з СБУ та прокуратурою збирають доказову базу для притягнення російських воєнних злочинців до відповідальності за знищення культурних цінностей. А у структурі Офісу Генерального прокурора створено підрозділи, що займаються розслідуванням злочинів проти культурної спадщини. У січні 2023 р. Україна вперше ввела санкції проти російських діячів культури і музейних працівників, причетних до мародерства та пропаганди, – під санкціями опинилися 55 осіб і 3 установи,

які брали участь у пограбуваннях чи знищенні українських об'єктів культури [24].

Таким чином, попри колосальні виклики, на практиці діє багаторівневий механізм захисту: від міжнародного осуду і фіксації злочинів – до конкретної допомоги на місцях у збереженні колекцій. Все це дає надію, що значну частину культурних цінностей України буде врятовано або повернено, а винні у їхньому нищенні рано чи пізно постануть перед правосуддям.

Базуючись на досвіді повномасштабної збройної агресії та її наслідків для сфери охорони культурної спадщини, доцільним вбачається формулювання комплексу рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності механізмів захисту культурних цінностей в Україні в умовах збройного конфлікту та у післявоєнний період:

1. *Інтенсифікація міжнародного тиску та контролю.* Доцільним є активізація взаємодії з ЮНЕСКО та іншими міжнародними структурами з метою посилення моніторингу та засудження порушень, допущених росією. Рекомендується ініціювання відповідних резолюцій ООН і ЮНЕСКО, а також виключення рф з керівних органів. Важливо також сприяти універсалізації Другого протоколу 1999 року, залучаючи нові держави-учасниці.

2. *Міжнародне кримінальне переслідування.* Необхідне формування доказових дос'є щодо осіб, причетних до злочинів проти культурної спадщини, з подальшим переданням їх до Міжнародного кримінального суду та компетентних органів інших держав з метою притягнення винних до відповідальності.

3. *Реституція викрадених культурних цінностей.* Доцільно започаткувати міжнародну кампанію з повернення вивезених об'єктів та офіційно вимагати від рф їх реституції відповідно до положень міжнародного права. Паралельно слід забезпечити розшук таких об'єктів через Інтерпол та інші відповідні механізми.

4. *Реалізація механізму репарацій.* Україна має ініціювати юридичне оформлення претензій щодо повного відшкодування завданої шкоди культурній спадщині, зокрема через механізми післявоєнних репарацій, що включають як фінансову компенсацію, так і повернення чи заміну втрачених цінностей.

5. *Евакуація та цифрова фіксація культурної спадщини.* Слід продовжувати евакуацію об'єктів з високим ступенем ризику та забезпечити повну цифрову архівацію фондів (включно з 3D-скануванням та каталогізацією) для збереження інформації та ідентифікації втрачених предметів.

6. *Інституціоналізація пам'яті про злочини проти культури.* Рекомендується створення у провідних музеях України постійних експозицій і цифрових архівів, присвячених злочинам проти культурної спадщини, задокументованим у ході збройної агресії, з метою формування стійкої культурної пам'яті та підвищення правосвідомості громадян.

Таким чином, російська агресія проти України спричинила масштабну гуманітарну та культурну кризу, в ході якої під ударом опинилася сама ідентичність українського народу, втілена в його культурній спадщині. Наведені факти – зруйновані музеї, спалені церкви, пограбовані колекції культурної та історичної спадщини – яскраво свідчать про цілеспрямоване нехтування росією норм міжнародного гуманітарного права та норм захисту культурних цінностей. Відповідні дії є не лише злочинами проти окремої країни, але й замахом на культурне надбання всього людства, адже культура України є невід'ємною частиною світової історико-культурної мозаїки.

Міжнародне право надає чіткі інструменти для охорони культурних цінностей – від Гаазької конвенції 1954 р. до статуту МКС – але ефективність цих норм залежить від їх безпосереднього дотримання та примусу до виконання. Нажаль, сучасна збройна агресія російської федерації проти України висвітлює критичну вразливість міжнародної системи безпеки, зокрема у сфері захисту культурної спадщини. Наявна ситуація продемонструвала, що держава-агресор, яка свідомо ігнорує міжнародно-правові зобов'язання, здатна спричинити масштабну і непоправну шкоду ще до моменту, коли міжнародна спільнота зможе ефективно відреагувати. Все це актуалізує потребу в посиленні превентивних механізмів, зокрема в галузі охорони культурних цінностей, ізоляції порушника та оперативного реагування на факти порушень.

Український досвід, попри його трагічний характер, став каталізатором для активізації міжнародних ініціатив у сфері так званої «культурної безпеки», сприяв консолідації зусиль держав, міжнародних організацій та інституцій громадянського суспільства. Для самої України захист культурної спадщини в умовах війни є не периферійним, а екзистенційним питанням. Збереження національних пам'яток, святинь та мистецьких надбань виступає важливим елементом колективної ідентичності, чинником національної стійкості та духовного опору.

Війна росії проти України стала серйозним викликом для всієї міжнародної системи охорони культурної спадщини, а реакція на нього формує нові практики, що матимуть довгострокове значення.

У цьому контексті надзвичайно важливо, аби після перемоги України було не лише відновлено зруйновані об'єкти культури, а й забезпечено юридичну відповідальність осіб, причетних до злочинів проти культурних цінностей. Це стане не лише актом справедливості, а й вагомим пересторогою для потенційної агресії у майбутньому. Українська культура, яка збереглася та розвивалась упродовж століть під тиском зовнішніх впливів, демонструє свою життєстійкість і сьогодні. Завдання міжнародного права та глобальної співпраці полягає у створенні таких умов, за яких ця культура зможе повноцінно розвиватися у мирному середовищі, надалі роблячи внесок у розмаїття світової культурної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. UNESCO. *Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO*. Б. м. : UNESCO, 6. p. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>.
2. UNESCO. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and Regulations for the Execution of the Convention*. Б. м. : UNESCO, 6. p. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>.
3. The Kyiv Independent. *Russia's looting of history is a theft of who we are*. 2023. URL: <https://kyivindependent.com/russias-looting-of-history-is-a-theft-of-who-we-are/>.
4. UNESCO. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. 1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722.
5. UNESCO. *Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. 1999. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event-armed-conflict>.
6. OEACP. *Cultural Heritage Protection Report*. 2022. Б. м. : OEACP, 2022. URL: <https://oepac.es/wp-content/uploads/2023/09/2022-R1.pdf> (дата звернення: 22.04.2025).
7. UNESCO. *Second Protocol to the 1954 Hague Convention (Ukrainian ratification)* – 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99.

8. British Institute of International and Comparative Law. *How does international law protect Ukrainian cultural heritage in war?* 2023. URL: https://www.biiicl.org/documents/11200_how_does_international_law_protect_ukrainian_cultural_heritage_in_war.pdf.
9. International Committee of the Red Cross. *Draft proposal: Cultural property and international humanitarian law*. 1956. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/dp_consult_5_1954_cultural_property.pdf.
10. Українське радіо. *RF is destroying a UNESCO heritage site in Crimea – archaeologist Kravchenko*. 23.10.2023. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104677>.
11. Українська правда. *Russian invaders burn down Ivankiv Museum, destroying works by artist Maria Prymachenko*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/02/28/7326669/>.
12. Reuters. *Shelling destroys museum dedicated to famous Ukrainian philosopher*. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/shelling-destroys-museum-dedicated-famous-ukrainian-philosopher-regional-2022-05-07/>.
13. Euronews. *Historic wooden Orthodox church burns down in Donetsk monastic complex*. 2022. URL: <https://www.euronews.com/2022/06/05/historic-wooden-orthodox-church-burns-down-in-donetsk-monastic-complex>.
14. UNESCO. *Lviv: UNESCO condemns attack in the buffer zone of a World Heritage site*. 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/lviv-unesco-condemns-attack-buffer-zone-world-heritage-site>.
15. UNESCO. *Odesa: UNESCO strongly condemns repeated attacks against cultural heritage, including World Heritage*. 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/odesa-unesco-strongly-condemns-repeated-attacks-against-cultural-heritage-including-world-heritage>.
16. Радіо Свобода. *Russia's combined missile strike on Lviv kills 7, including two children*. 04.09.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kombinovana-ataka-rf-po-tsyvilnykh/33105079.html>.
17. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. *Derzhprom after the attack: What is known about the condition of the monument following the Russian strike*. 30.10.2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/en/news/derzhprom-after-the-attack-what-is-known-about-the-condition-of-the-monument-following-the-russian-strike/>.
18. Суспільне Одеса. *"Smoke, everyone started running and screaming": Eyewitnesses recount Russian attack on Odesa city center*. 31.01.2025. URL: <https://suspiilne.media/odesa/938383-dim-vsi-pocali-tikati-kricati-so-rozpovili-ocevidci-ataki-rf-po-centru-odesi/>.
19. Euromaidan Press. *Russians loot 1.7 million Ukrainian cultural heritage items from occupied territories*. 2025. URL: <https://euromaidanpress.com/2025/04/13/russians-loot-1-7-million-ukrainian-cultural-heritage-items-from-occupied-territories/>.
20. The Guardian. *Ukraine accuses Russian forces of seizing 2,000 artworks in Mariupol*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/29/ukraine-accuses-russian-forces-of-seizing-2000-artworks-in-mariupol>.
21. Cultural Property News. *Russians steal ancient statues from Mariupol; looted artwork spotted in Crimea; customs seizes medieval sabers*. 2023. URL: <https://culturalpropertynews.org/ukraine-russians-steal-ancient-statues-from-mariupol-looted-artwork-spotted-in-crimea-customs-seizes-medieval-sabers/>.
22. Euromaidan Press. *Russia loots 164 ancient artifacts from occupied Crimea*. 2025. URL: <https://euromaidanpress.com/2025/03/24/russia-loots-164-ancient-artifacts-from-occupied-crimea/>.
23. UNESCO. *Report on the protection of cultural property in the event of armed conflict*. 2023. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000387970>.
24. Ukrinform. *Zelensky imposes sanctions on 198 Russian cultural and media figures*. 15.01.2023. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3653110-zelensky-sanctions-198-cultural-and-media-figures.html>.
25. Ukrainian National News (UNN). *Ukrainian MFA responds to Russia's new "state cultural policy strategy" as a tool of Russification*. 22.09.2024. URL: <https://unn.ua/news/polityka-rusyfikatsii-ukraintsiv-mzs-vidreahuvalo-na-novu-stratehiu-kulturnoi-derzhpolityky-rf>.